דער לעצטער ליטווישער גוטער יוד.

פון חיסלאָוויטש
קיין ליבאוויטש
אוי, וואָס דארף איך אייך?!...
פון ליבאוויטש
קיין חיסלאָוויטש
אוי, וואָס הער איך אייך?!...
(פון אַ חסידיש פאָלקס־ליעדעל).

ליבאוויטש האָט שוין לאנג פערטונקעלט מיט איהר גלאַנץ — לאדי, און דער מיטעלער רבי (ר׳ מענדעלע, אָדער דער „צמח צדק“ — נאָך זיין ספר וועגען חסידות, וואָס ער האָט געשריעבען), האָט אוועקגערוקט אין הינטערגרונד דעם אלטען רבי׳ן. ר׳ מענדעלע ווערט ניט גרעסער געהאלטען פאר ר׳ שניאור זלמנ׳ען. דער אלטער רבי ווערט נאָך אלץ געשעצט פאר דעם גרעסטען, פאר דעם הייליגסטען פון אלע חסיד׳ישע רביים אין ליטא. נאָר דער אלטער רבי איז געווען א מענש פון קאמפף. זיין לעבענס־בעשרייבונג איז מעהר געשיכטע ווי לע־גענדע. פאר איהם איז די חסידות ערשט בעשאפען געוואָרען. צופיעל פשוט׳ער לעבענסקאמפף איז דאָ אין די מעשיות, וואָס זענען פערבונדען מיט זיין שטארקער פערזענליכקייט.

דערצו איז אין דעם אלטען רבי׳ס לעבען פאָרגעקומען א טראגעדיע. איינער פון זיינע צוויי זיהן האָט זיך גע׳שמד׳ט.

אליין איז ער געשטאָרבען ווייט פון זיין שטעדטעל. זיין צווייטער זוהן ר׳ בער איז געווען א ליבאוו טשער איידעם און נאָך זיין פאטער׳ס טויט האָט ער געגרינדעט ליבאוויטשער טהראָן.

פאר ר׳ בער׳ס זוהן, ר׳ מענדעלע, האָט זיך דער קאמפף שוין געענדיגט. דער חסידיזם האָט געזיעגט. ער איז געוואָרען א מאכט. ר׳ מענדעלע איז ניט געווען קיין שאפענדע פערזענליכקייט, ווי זיין זיידע ר׳ שנ אור זלמן. דערפאר האָט ער פערשטאַנען ארומצוריננלען זיין טהראָן מיט אזא גלאנץ און הייליגקייט, אז ליבאוויטש איז פאר איהם געוואָרען א מין ירושלים, אָדער מעקא פון די ליטווישע חסידים. זיין איינגסטער זוהן, ר׳ שמואל־קע, וועמען דער „טהראָן“ איז אַנגעקומען נאָך זיין פטירה, האָט אויך פערשטאַנען אזוי צו האלטען זיך, אז דער רעספעקט צו דער „גזע“, ד. ה. צום שטאַם פונ׳ם אלטען רבי׳ן איז ניט אַב־געשוואכט געוואָרען, און דער איצטיגער רבי, ר׳ שלום בער, דער אינגסטער זוהן פון ר׳ שמואל׳קען, איז אויך פעהיג צו האלטען הויך די פאָהן פון זיין טאַטענס, זיידענס און עלטערזיידענס לעהרע, און דער רעספעקט פאר ליבאוויטש איז דערזעלבער ווי געוועז. פערקעהרט, עס זעהט זיך אָן, אז נאָך מעהר ווי אלע מאָל. ווארום מיט דרייצעהן יאָהר צוריק איז אין ליבאוויטש געגרינדעט געוואָרען א ישיבה און דערמיט איז א נייע עפאָכע ענטשטאַנען אין דער חסידישער לעהרע. אנשטאַט איינצעלנע פערזאָנען און געשריעבענע ספרים, וואָס האָבען איהר געגעהרט און אונטערגעהאלטען איהר עקזיסטענץ, איז מיט דער ישיבה — אַ שולע געבויט געוואָרען פאר׳ן חסידיזם. די שולע לאָזט ארויס הונדערטער קעמפפער און פערפלאנצער פון חסידות אין דער וועלט.

און דאָך קען מען זיכער זאָגען, אז די חסידות דערלעבט אין ליטא, אזוי ווי אין פוילען, איהרע לעצטע טעג. די ישיבה וועט איהר ווענינ העלפען. ווארום דער תוך פון חסידות, איהר פונדאמענט, איז געבויט ניט אזוי אויף טהעאָרעטישע לעהרען און געשריעבענע ספרים, ווי אויף דער פערזענליכקייט פון דעם רבי׳ן. דער חסיד נויטיגט זיך מעהר אינ׳ם רבי׳ן ווי אינ׳ם רבי׳נס תורה. ביי איהם איז די חסידישע תורה הייליג, ווייל זי

נעהט ארויס פונ׳ם רבינ׳ס הייליגען מויל. דער חסיד איז זעהר נעזעלשאפטליך. ער פאהרט צום רבי׳ן, ווייל דארט בעגעגענט ער זיך מיט א סך חברים, ווייל דארט, אין דעם גרויסען צוזאמענדראנג פון גלייכגעשטימטע און גלייכדענקענדע מענשען, פיהלט ער זיך גוט. דארט קען ער פערגעסען זיינע מאטעריעלע זארגען, אראבווארפען כאטש אויף א ווייל־ע די שווערע לאסט פון די אלטעגליכע קאפ־דרעהעניש. דער עיקר אבער איז איהם נויטיג א ווארם ווארט, א טרייסט־ווארט פונ׳ם רבי׳ן אליין. דעם רבינ׳ס אפטע ווארמע, פריינדליכע ווערטער זענען פאר׳ן חסיד א קוואל פון האפנונג און טרייסט, וואס נעהרט איהם פון איין יום טוב צום אנדערען. ווייל א חוץ דעם, וואס דער רבי איז א קלוגער יוד, וואס האבענדיג צו טאן מיט טויזענדער חסידים, ווייס ער גוט די וועלט און קען געבען א ריכטיגע עצה, גלויבט דער חסיד, אז דער רבי פערנעהמט א גרויסען ארט אין די „עולמות העליונים", אין די הויכע וועלטען, און „וואס דער צדיק איז גוזר, איז השם יתברך מקיים". און דעריבער איז דעם רבינ׳ס ברכה דער שטארקסטער צעמענט, וואס האלט אויף די חסידים צווישען זיך און פערקנפט זיי אלעמען מיט׳ן רבי׳ן.

אבער דערצו איז נויטיג, אז דער רבי זאל ווירקליך זיין א הויכע פערזענליכקייט, סיי אין לערנען, סיי אין זיין אויפפיהרונג. ווי דונקעל דער חסיד זאל ניט זיין, לאנג אבנארען קען מען א הם ניט. דער לעצטער קאפוסטער, ווי אויך דער לעצטער לאדיער רבי, האבען געקענט זעהר געשיקט פיהרען „טיש", זאגען חסידות, אבער זייער גייציגקייט צו געלד, זייער מאראלישע קליינקייט בכלל האט אבגעשטויסען פון זיי די חסידישע מאסען. און קאפוסטער און לאדיער „הויפען" זענען אין א קורצע צייט חורבות געווארען.

דאס זעלבע וועט, אהן א ספק אויך זיין מיט ליבאוויטש. אט דעם לעצטען נעסט פון ליטווישע חסידות. דער איצטיגער רבי ר׳ שלום בער איז נאך פאלקאם אין שטאנד אויפצוהאלטען דעם רבייאישען אויטאריטעט. ער איז — ווי ראדיקאלע ליבאוויטשער יונגע לייט אפילו האבען מיר איהם געשילדערט,— אן אויפריכטיגער מענש, זעהר אן איידעלער און א גוטער. ער

איז אמת פרום, האט ליעב צו טאן א טובה. זיין פיגור איז א הויכע און א שלאנקע. האט פייערדיגע, שעהנע אויגען, א געלע, געקרייזעלטע באָרד, די ירושה פונ׳ם טאטען, זיידען און עלטערזיידע, דריקט אויס ענערגיע און זעלבסטווירדע. א רויטער פנים, א ברייטער קארק, א גרויסער שטערן — גיבען אייך קענטגע סמנים, אז ער איז פון דער „גזע" פונ׳ם אלטען רבי׳ן. ער געהט אנגעטאן פיין — ווינטער אין א טייערען פוטער, זומער אין אן אטלעסענער זופּעצע. בעזיצט פאלקאם דעם טאלענט פון א פיהרער. איז מיט קיינעם ניט פאמיליאר, ווי דער שטייגער פון א רבי׳ן, זאגט ער צו אלעמען „דו". רעדט קורץ און שטארק. אפטמאל צווײדייטיג. ער האט אן אנהענגערשאפט פון א 50-טויזענד חסידים. אנדערע שעצען אפילו די צאהל ליבאוויטשער חסידים א סך מעהר: ביז 100־טויזענד. די פיהרונג איז א פאלקאם פירסטליכע. דער דראנג פון חסידים, וואס דורשטען נאכ׳ן רבינ׳ס א ווארט, א בליק איז אונגעהויער גרויס. אמאל פלעגען זיך חסידים אבוואלגערען חדשים־לאנג און ניט קענען צוקומען צום רבי׳ן. איצט זענען איינגעפיהרט צעטלעך און מען נעהמט אן צוויי מאל א וואך לויט׳ן אלף־בית־סדר. נאטירליך בין איך גיט ערב, אז דער גבאי מאכט ניט קיין מאכעריי, ווי דער שווייצער, להבדיל, ביי גרויסע פראפעסארען אדער אדוואקאטען. און א חסיד א גביר קומט נאטירליך צו גיכער.

פאר׳ן אויפנאהם פון חסידים איז בעשטימט צוויי טעג אין וואך: זונטאג און דאנערשטאג. פדיונות ווערט גענומען. צו זיין א גבאי ביים ליבאוויטשער איז כמעט בעסער ווי צו זיין אן אסיסטענט ביי א בערלינער פראפעסאר. נאר אפילו דער משרת, וואס שטעהט ביים טהיר פלעגט „פערדיענען" ניט ווייניגער ווי דריי ביז פיער הונדערט רובעל א חודש. די לעצטע יאהרען איז די רבי׳צין, וואס האט זעהר ליב געלד און פוצען זיך, קליגער געווארען. די געלד, וואס די משרתים בעקומען, ווערט געווארפען אין א פושקע וואס מוז געבראכט ווערען צו איהר און זי טיילט שוין זיי אויס וועכענטליכע קארגע שכירות. א משרת ביים רבי׳ן, א חוץ דעם טהיר־משרת, איז א קאטארזשנער דיענסט. ער שטעהט אויף די פיס און האט קיין רוה ניט בייטאג און

ביינאכט. אזא משרת בעקומט 25 רובעל א חודש געהאלט. פאר אט דעם לוין האט איינער אבגעדיענט 25 יאהר. איצט בעט ער א הוספה 5 רובעל א מאנאט, וויל די רביצין ניט געבען. אין שטעדטעל האט מען די רבי'צין ניט ליב. זי איז א קארגע, צעהלט און וועגט יעדע זאך, וואס א קרעמער ברענגט איהר. פאר זיך אליין האט זי אבער ליב צו לעבען א גוטען טאג. מען האט א טייערע פאר פערד און א פיינעם פאעטאן, און די רבי'צין מיט די איניקלעך פאהרען זעהר אפט שפאצ ערען.

אין שטוב ביים רבי'ן איז זעהר שעהן. דער פיהרונג איז אייראפעאיש. עס לעבט נאך די אלטע רבי'צין, ר' שמואל'קעס ווייב, דעם איצטיגען רבי'ס מוטער. איך בין געווען ביי איהר אין וואוינונג. זי פערנעהמט א בעזונדער הויז. שבת — איז א מנהג, אז דעם רבי'ס גאנצע פאמיליע עסט ביי איהר ווארמעס. צו טיי קומט די אלטע רבי'צין צום זוהן, צום רבי'ן, און ער, דער רבי אליין, גיסט איהר אן טיי. דער רבי בעציהט זיך בכלל צו דער מוטער מיט גרויס דרך ארץ. אז זי געהט אריין צו איהם, שטעלט ער זיך. ווען ער איז ביי איהר און דארף ארויס, געהט ער מיט הינטער־טריט, דער פנים צו דער מוטער. דער דאזיגער כבוד, וואס דער ליבאוויטשער רבי גיט אב דער מאמען זעהט זיך אן צו זיין א פערדיענטער. די אלטע רבי'צין ריהמט מען אין שטעדטעל פאר א קלוגע אידענע מיט זעהר א גוט הארץ. זי אינטערעסירט זיך שטארק מיט דער לאגע פון שטעדטעלדיגע ארימע לייט און טוט אפט טובות געדריקטע מענשען. פונקט א קאנטראסט צו איהר איז איהר שנור — די איצטיגע רבי'צין, וועמעס מעלות זענען צום טייל שוין אויסגערעכענטע אויבען. דער שנור'ס שנור, דאס הייסט, דעם רבינ'ס זוהנ'ס ווייב, איז שוין גאר א היינטיגע דאמע. לעזט ראמאנען דוקא פון די סענסאציאנעלע און דוקא נאר רוסיש. צו די קינדער, ד. ה. דעם רבינ'ס איניקלעך, האלט מען א מלמד אויף לשון קודש, א לעהרער אויף רוסיש און דוקא א גוי'שען. ביי נעהמען דעם רוסישען לעהרער איז פארגעקומען א אינטערעסאנטע געשיכטע. דער שליח, וואס מען האט געשיקט נאכ'ן לעהרער, האט געמיינט, אז דאס מיינט מען דעם יודישען, און האט גערופען דעם לעה־

רער פון דער יודישער שולע, פארבייגעהענדיג, באמערקט, א ווארעמער יוד און א הייסער אידישיסט. אז דער לעהרער איז געקומען אין הויף, האט מען איהם געבעטען מחילה און ערקלערט, אז עס איז געווען א טעות. דער יודישער לעהרער איז אוועק א מבוישדיגער און באלד נאך זיין אוועקגעהן האט מען טאקע געשיקט רופען דעם גוי'ישען...

דעם לעזער דארף דאס קיין וואונדער ניט זיין. א פרומער יוד האלט, אז א יודישער לעהרער וועט זיין קינד גיכער אראבפיהרען פון וועג, ווי א גוי; און דעריבער האלט מען טאקי אין א סך ארטאדאקסישע הייזער גוי'שע לעהרער און גובערנאנטינס. דער מיין איז, אז דאס קינד ווייס דאך, אז דער גוי איז א גוי, צי די גוי'ע איז א גוי'ע, און וועט זיך פון זיי ניט אראבנעהמען קיין ביישפיעל. אין אמת אבער האבען זיי א ביטערען טעות. די גוי'שע לעהרער און גובערנאנטינס סטארען זיך צו האבען יא אן איינפלוס אויף דער נשמה פונ'ם קינד. אזוי ווי אט דער מין פעדאגאגען זענען דאס רוב מענשען ניט אינטעליגענטע, מיט א געמיינעם כאראקטער, געהען ארויס זייערע יודישע שילער און שילערינען פון זייער ערציהונג פרעמד און זאגאר פיינדליך דעם יודישען פאלק, גענייגט צו אסימילאציע און אפילו צום שמד.

און די הייליגע „גזע“ צעהלט ניט איין משומד צו איהר משפחה. די לעזער ווייסען שוין, אז אפילו דער אלטער רבי האט שוין געהאט א זוהן א גע'שמד'טען. פון דער אנדער זייט זענען פון דערזעלבער גזע ארויס ניט ווייניג דענקענדע און טאלענטפולע מענשען, אפילו רעוואלוציאנערען. אלס כלל איז איינער פון יעדען רבי'ס געזינד פרייגעזאנען און געשטימט אפאזיציאנעל צו דער אנגענומענער חסידות. דעם איצטיגען ליבאוויטשער רבי'ס עלטערער ברודער, ר' זלמן אהרן, האט זיך אליין אבגעזאגט פונ'ם „טראן“, ערקלערענדיג דערביי: „ווי איך'ל וועלען פיהרען, וועלען די חסידים ניט וועלען, און ווי זיי געפעלט, וויל איך ניט“. ער איז, זאגט מען, זעהר א קלוגער, שטארק בעלעזען אין דער העברעאישער ליטעראטור, אן איבערצייגטער וועגעטאריאנער. ער איז שוואך אין געזונד. האבען

איהם דאקטוירים געהייסען נעהרען זיך גוט, עסען פלייש א סך. הערט ער זיי ניט. הויבט מען אן מיט איהם צו טענה'ן, האט ער איין ענטפער: „רעכט, אבער וואס איז שולדיג דער בייק...“ דער דאזיגער געוועזענער רבי (א יאהר צייט בלויז) האט זיך גענומען צום מסחר, געהאט א זייף־פאבריק, געהאנדעלט מיט וואלד. נאר זייענדיג צו אידעאל, תמימות'דיג, האט ער, נאטירליך, גע'פטר'ט זיין געלד. אן עהנליכען שיקזאל האט געהאט דעם איצטיגען רבי'ס איינגסטער ברודער, וועלכער האט זיך אויך גענומען צו מסחר. משולח'ים האבען איהם בע'גנב'עט און ער האט געמוזט באנקראטירען און אנטלויפען פון רוסלאנד. איצט וואוינט ער אין פאריז. אלע זיינע קינדער זענען געבילדעטע, געשטודירטע.

א שוועסטער האט דער ליבאוויטשער רבי אין וויטעבסק (איהר מאן — א באנקיר, גינזבורג, איז איינער פון די גרעסטע וויטעבסקער גבירים) איז זי, די שוועסטער, א וועלטליכע דאמע, קען גוט העברעאיש. איהרע קינדער זענען געבילדעטע, ריינע נשמות, העכסט לינקע. איין זוהן האט געשפיעלט א וויכטיגע ראלע אין דער רעוואלוציאנערער בעוועגונג, פערשיקט אויף קאטארגע און איז, דאכט זיך, פון דארטען אנטלאפען קיין אויסלאנד.

וואס אנבעלאנגט דעם רבינ'ס איינציגען זוהן, דער יורש פון „טראן“, איז ער וועניג אינטעליגענט, ניט קיין למדן און סיי זיין גייסטיגע, סיי מאראלישע פיזאנאמיע גיבען ניט קיין האפנונג, אז ער וועט זיין אימשטאנד אויפצוהאלטען די ליבאוויטשער מלוכה מיט אזא גלאנץ, ווי זיין טאטע, זיידע און עלטער־זיידע האבען זי געפיהרט. די „לעצטע קייט“ פון ליבאוויטש איז, ווי איהר זעהט, שטארק „געשעדיגט“. און מיר האבען דעריבער גענוג גרונד צו דענקען, אז דער איצטיגער ליבאוויטשער רבי איז דער לעצטער, און אז דאס ליכט פון לאדיער און ליבאוויטשער חסידות האלט ביים פערלעשען...

אז אונגעהויערען איינדרוק מאכט דער „אוהל“, ד. ה. די

שטיבעל, וואו עס ליגען די פערשטארבענע „גוטע יודען“ פון ליבאוויטש.

אויף בעזוכען דעם „אוהל“ דארף מען האבען א ספעציעלע ערלויבניש פון „הויף“. דורך פערשיעדענע פראטעקציעס און שתדלנות, איז מיר סוף כל סוף, מיט גרויס שוועריגקייט געלונגען צוצוקומען צו איהם. דער וואס וויל בעזוכען די קברים פון די פערשטארבענע גוטע יודען, מוז געהען פריהער טבילה. איך האב יוצא געווען דערמיט, וואס איך האב ערקלערט, אז איך האב זיך אין דער פריה געבאדען און האב געהאט טבילה אין כונה. ביז וואנען מען קומט צו צום אוהל מוז מען דורכשפרייזען א היבשע ביסעל זומפען און קלעצער. אסיען־צייט איז דאס ממש פערבונדען מיט מסירת נפש. ביים אוהל איז אויסגעבויט א שוהל, וואו מען דאווענט אלע שבת. פון שוהל פיהרט גלייך א טהיר אין אוהל אריין. אין שיך און שטיוועל טאר מען אין אוהל ניט אריין, ווארים די ערד איז דארט הייליג. די שיך מוז מען אויסטון פון פארענט אין שוהל, און אריין אין אוהל אין זאקען, אדער אין קורצע וואליקעס, וואס זענען דא אנגעגרייט פאר די בעזוכער. דערצו זענען נויטיג נאך א רייהע צערעמאניעס. מיט מיר צוזאמען זענען אריין נאך צוויי: א חסיד, אן אורח, וואס איז געקומען מתפלל זיין אויף די הייליגע קברים פאר אן אייגענעם חולה; און א ישיבה־בחור, וואס איז געקומען תפילה־טאן פאר א פרעמדען חולה. עס איז אנגעקומען, האט מען נעזאגט אין שטעדטעל, עפעס א טעלעגראמע, נאטירליך, מיט א נדבה דערביי, פון א חסיד — א דייטש, אפילו א געשטודירטען זאגט מען, מתפלל צו זיין פאר א חולה אויף די הייליגע קברים, און פאר אימיצען אט פון דעם חסידישען דייטש'ס פאמיליע איז געקומען דער קלויזניק או ספיהרען דעם טעלעגראפישען או פטראג. אין אוהל, אין רעכטען מיטען, ליגען: דער מיטעלער רבי — ר' מענדעלע און זיין זוהן — ר' שמואל'קע. ארום ליגען 4 אדער 5 זיהן, איידעמס — ניט רביים. דער הויפט־ציעל פון די בעזוכען איז, פערשטעהט זיך, די צוויי רביים. די איבריגע קברים זענען ניט בעדעקט, אויף זיי איז פשוט אנגעשאטען ערד און זיי זענען בעוואקסען מיט

הויכע פּאַפּאַראַטניק־קוסטעס. דער גאַנצער אוהל (ער איז אַ פּשוט׳ער, אַ הילצערנער) איז מיט אַ דעכעל בערעקט. בלויז איבער די צוויי מיטעלע קברים פון די רביים איז קיין דאַך ניטאָ און אויף די קברים פאַלט רעגן און שנעע. די מצבות פון די גוטע יודען שטעהען בעזונדער, אין פראָנט. אַן אַ זייט, אין ווינקעל, שטעהט אַ טיש פערשטעלט אין גאַנצען מיט לעמפּעלעך, אָנגעפּילט מיט אייל, און אַ קנייטעל אין מיטען. דער וואָס קומט מתפּלל זיין אויף די היייליגע קברים איז זיך נוהג אָנצוציבדען אַ לעמפּעל פאַר דער נשמה פון די גוטע יודען און זאָגען דערביי אַ תפילה. נאָך דער תפילה מעסט מען אוים די קברים פון די גוטע יודען, ד. ה., מען וויקעלט ארום עטליכע מאָל מיט פאָדים די פיער שטעקלעך, וואָס זענען אָנגעשטעקט אין די קברים. דערנאָך נעהמט מען פאָרזיכטיג אראָב די פאָדים פון די שטעקלעך, מען לעגט זיי אויף און — דאָס טראָגט דער קראַנקער פאַר אַ סגולה.

ארויסגעהענדיג פון „אוהל“ נעהמט אייך דורך אַ מאָדנער געפיהל. דאָס וואָס איהר האָט צוגעזעהען שמעקט געווים מ׳ט אַ מין געצענדינעריי. נאָר, פון דער אנדער זייט: דער מענש איז אזוי אונבעהאָלפען, שוואַך און שוצלאָז אין אַ קריטישען מאָמענט. און אין דער ברוסט פון דעם אונגעקינסטעלטען פאָלק גארט עפּעס און איהם ציהט צו דאָס, וואָס מ׳קען אָנרופען הייליג.

יעדער דור בייט זיינע פאָרמען פון הייליגקייט. דער תוך איז אָבער דערזעלבער ביי אַלע מענשען און אין אַלע צייטען. צו בעדויערען איז דער, וואָס פערהייליגט אַן איינגעבילדעטע זאַך, נאָר אונגליקליכער טויזענד מאָל איז דער, וואָס לעבט מיט אַ פּוסטער נשמה און איהם איז קיין זאַך ניט הייליג.